

ІГОР ГАВРИЩАК, викладач
Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського

«ТЕХНІКИ ТІЛА» МАРСЕЛЯ МОССА: ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглянуто основні положення концепції «технік тіла» французького науковця Марселя Мосса.

Ключові слова: французька наукова школа, Марсель Мосс, техніки тіла, тілесність.

Fundamental principles of the conception "body techniques" of French scientist Marcel Mauss are considered in the article.

Key words: French school of sciences, Marcel Mauss, techniques of the body, embodiment.

В останні десятиліття, коли відбувається процес перегляду комплексу гуманітарних наук, все більшу увагу привертає постать французького мислителя Марселя Мосса (1872-1950). І це, безперечно, не випадковість, а цілком логічна закономірність – з огляду на важливість концептуальних положень наукового доробку вченого, осмисленого в пострадянському просторі лише в останні десятиліття, про що свідчить як видання його творів, так і окремі дослідження [2; 3].

Філософ за освітою, випускник знаменитого університету в Бордо, Марсель Мосс є одним із найяскравіших і найоригінальніших мислителів, що репрезентують французьку наукову школу першої половини ХХ століття. Як вчений він сформувався під незаперечним впливом Е.Дюркгейма, небожем якому доводився, а також викладачів Бордоського університету О.Гаменна та А. Еапінаса.

Широкомасштабність інтересів Мосса проявилася майже одразу і стала яскравою характеристикою науковця: він почав ґрунтовно вивчати історію релігії, потім сконцентрував увагу на індології та порівняльній індоєвропейській лінгвістиці; з 1901 р. очолив кафедру історії релігій «нецивілізованих народів» (Практична школа вищих досліджень, Сорбонна, Париж), незмінним керівником якої залишався до завершення своєї викладацької діяльності. Мосс був одним із організаторів і постійним лектором Інституту етнології при Паризькому університеті (1925 р.), неодноразово запрошувався університетами Осло, Чикаго, Оксфорда, Лондона, Кембриджа (знаменитий Гарвард).

Мосс – перший президент Французького інституту соціології, активний член кількох наукових товариств: Французького психологічного товариства, Французького філософського товариства, Французького інституту антропології. Як зазначає російський науковець Гофман О.Б., таке «широке розмаїття наукових інтересів свідчить, з одного боку, про прагнення Мосса до об'єднання різних наук про людину всупереч сформованим міждисциплінарним кордонам, з іншого – про особливості особистості цього вченого, не схильного замикатися в рамках будь-якої наукової дисципліни або тим більше проблемної галузі» [2, с. 315].

Загальна характеристика творчої спадщини Мосса і на нинішній день залишається досить-таки проблематичним питанням: на відміну від інших науковців він не замислювався над популяризацією власного доробку, тому, можливо, й не опублікував за життя жодної монографії, не завершив дисертації, що була присвячена аналізу ритуалу молитви.

Близкучий лектор і оратор, Мосс віддавав перевагу живому, безпосередньому спілкуванню з аудиторією, відверто ігноруючи тривалі кабінетні роздуми. Він просто віртуозно оперував факта-

ми і здобутками суміжних наук, легко і просто генерував ідеї, до яких зрідка повертався, та здебільшого дарував їх щедро іншим, не претендуючи на авторство, а навпаки, завжди був готовий включитися в колективні дослідження, вважаючи, що «усіляка наука – плід спільної праці» (так, наприклад, він особливо активно долучився до збору статистичних даних для монографії Е.Дюркгейма «Самогубство», 1898 р.). Як підкреслював його колега і вихованець Клод Леві-Строс у передмові до збірника статей свого вчителя, «в цілому вплив праць і думки Марселя Мосса передавалося, скоріше, через посередництво колег та учнів, які підтримували з ним постійний або випадковий контакт, ніж безпосередньо, через слова і книги» [3, с. 409]. Серед тих, хто, на його думку, чимось завдячує Моссу, Леві-Строс називав Радкліф-Брауна, Б.Малиновського, Еванс-Прічарда, Герсковіца, Ллойда Ворнера, Редкліфа та інших, проте вважав, що вплив його ідей не обмежувався тільки етнографами, але, безперечно, позначився і на діяльності психологів, лінгвістів, істориків релігії та орієталістів, «так що ціла плеяда французьких дослідників у галузі гуманітарних і суспільних наук в тій чи іншій мірі зобов'язана йому своєю орієнтацією» [3, с.409], а сам вчений належить до числа тих науковців, які «докорінно змінили етнологічне мислення іншим тлумаченням психосоціального характеру, яке ґрунтувалося на понятті взаємності», і саме тому є «Ньютоном етнології» [1, с. 155-156].

Як вважає Гофман О.Б., є всі підстави для виділення двох періодів діяльності Мосса: перший з них триває до початку Першої світової війни, другий охоплює 1920-1941 рр. Перший із них характеризується більшою часткою колективної співпраці і присвячений здебільшого проблемам релігії, соціології та соціальної морфології («Нарис про природу функції жертвоприношення», 1899; «Про деякі первісні форми класифікації», 1903; «Нарис загальної теорії магії», 1904; «Нарис про сезонні зміни в ескімоських спільнотах», 1906). 3-поміж найбільш значимих праць другого періоду, де все більше прослідковується інтерес вченого до міждисциплінарних досліджень, об'єктом яких виступає людина як соціальна істота, варто назвати такі: «Реальні і практичні зв'язки між психологією і соціологією» (1924), «Нарис про дар. Форма і основа обміну в архаїчних спільнотах» (1925), «Поділ і пропорції поділу соціуму» (1924), «Цивілізації: елементи і форми» (1929), «Техніки тіла» (1935) та інші.

Марсель Мосс не залишив після себе цілісної системи, його науковий доробок характеризується фрагментарністю і мозаїчністю (з цим погоджуються Гофман О. та Казнев Ж., хоч все-таки Леві-Строс і застосовує термін «вчення»), він – «майстер» ідеї, його більше цікавить «невідоме», що знаходиться на межах наук, там він знаходить факти, які навіть не згруповані належним чином, де «наука про певні факти ще не зведена в поняття...В подібних випадках перед цією безліччю фактів ми прибиваємо табличку незнання, позначаючи їх як <різне>. Туди-то й необхідно проникнути» [2, с. 243].

Мосс звернув увагу на те, «що, наприклад, хода, стиль плавання, інші явища такого роду мають специфічний характер у певних суспільствах, що полінезійці плавають не так, як ми, а моє покоління плавало не так, як нинішнє» [2, с. 244]. Наприклад, під час війни англійські солдати Вустерського полку не могли марширувати під французькі мелодії: «Вони намагалися крокувати в ногу, але музика не співпадала з кроком» [2, с. 245]. Проте чим були зумовлені такі соціальні факти? На це питання вчений зміг дати відповідь лише тоді, коли спробував осмислити ще один факт. Перебуваючи в США, Мосс звернув увагу на ходу медсестер однієї із клінік: «Я запитував себе, де я вже бачив дівчат з такою ходою... У мене був час подумати, і я нарешті згадав, що це було в кіно. Повернувшись у Францію, я став помічати, особливо в Парижі, розповсюдженість цієї ходи. Дівчата були французженками, а ходили так само» [2, с. 246].

Подальше спостереження та аналіз наштовхнули вченого на думку про потребу аналізу фактів з точки зору не тільки соціології, але й біології та психології: «Положення рук, кистей під час ходи утворюють свого роду соціальну ідіосинкразію, а не просто є продуктом суто індивідуальних, психічних процесів і механізмів» [2, с. 246]. Кожне суспільство володіє своїми, властивими тільки йому звичками, підкреслює вчений. «Ці <звички> варіюють не просто в залежності від індивідів і їх наслідувальних дій, але головним чином в залежності від відмінностей у суспільствах, вихованні, престижі, звичаях і модах. Необхідно бачити техніки і діяльність колективного практичного розуму там, де зазвичай бачать лише душу і її здатності до повторення» [2, с.246-247].

Кристалізація ідеї здійснювалася звичним для Мосса шляхом – від конкретного факту до широкого узагальнення: «...Ще до того, як діти починають плавати, їх привчають перш за все гамувати небезпечні, але інстинктивні рефлекси очей, їх привчають до води, подавляють страхи, створюють певну впевненість, регулюють зупинки і рух» [2, с. 244]. Таким чином, Мосс дійшов висновку, що існує техніка пірнання і техніка навчання пірнання, тобто техніки володіння тілом

(«техніки тіла», як він їх, зазвичай, буде називати), – «традиційні способи, за допомогою яких люди в різних суспільствах користуються своїм тілом» [2, с. 243].

У результаті аналізу багатого фактичного матеріалу Мосс вибудовує досить чітку і логічну схему (Рис. 1).

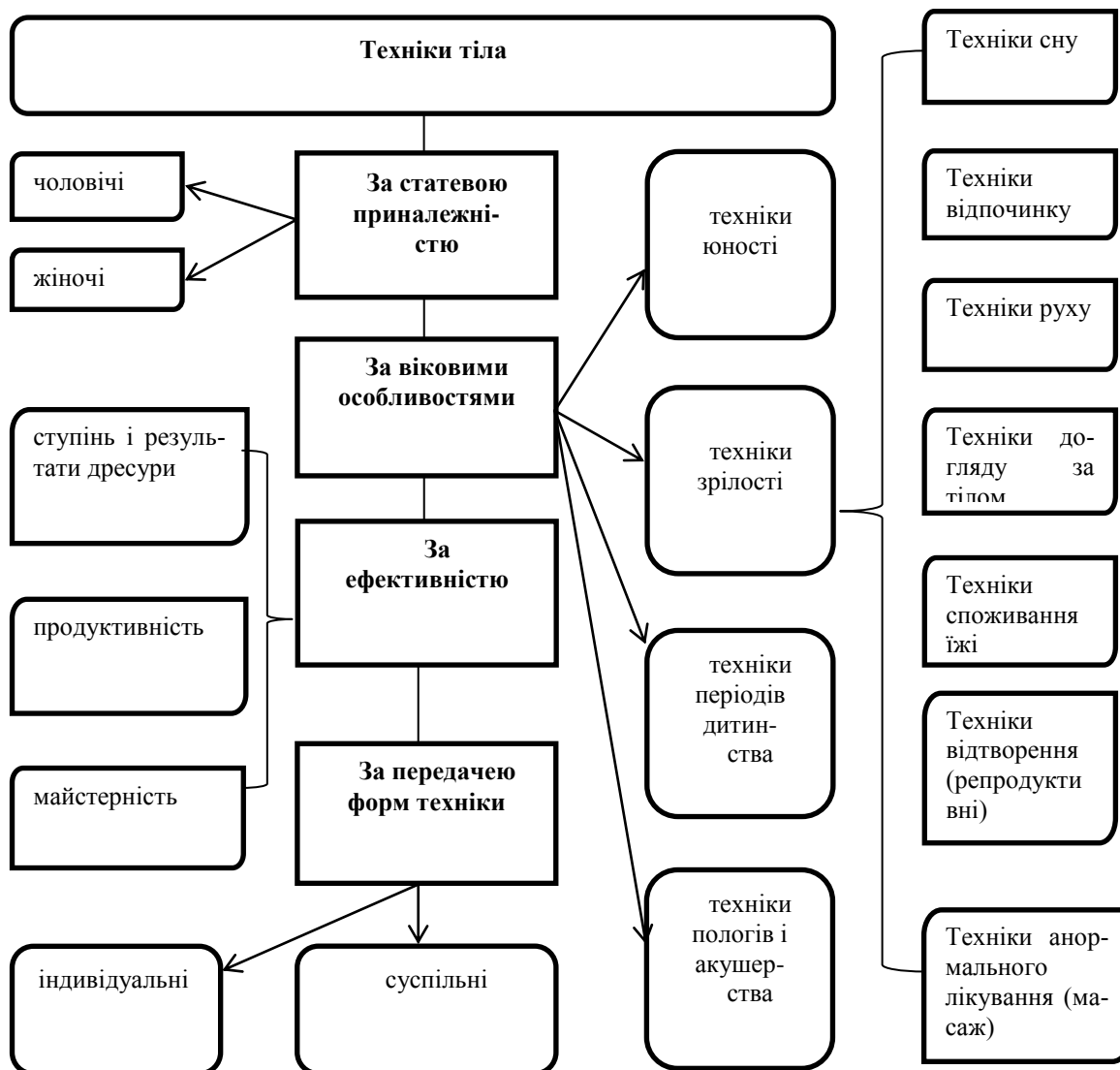

Рис. 1. Класифікація технік тіла (за М. Моссом)

Наголосивши на тому, що тіло є головним інструментом людини, першим і найбільш природнім технічним об'єктом і в той же час технічним засобом, науковець пропонує поділяти техніки тіла на чотири основні групи:

- за статеву приналежністю (чоловічі і жіночі);
- за віковими особливостями (з урахуванням основних періодів життя особистості);
- за їх ефективністю (з огляду на результати, продуктивність і майстерність);
- за передачею форм техніки.

Потребу поділу тілесних технік на чоловічі і жіночі Мосс пояснює анатомо-фізіологічними і психологічними відмінностями їх біологічних організмів. Так, наприклад, «чоловік зазвичай стискає кулак, залишаючи великий палець ззовні, жінка ж розташовує великий палець в середині кулака, можливо, тому, що її так навчили, але... якщо б намагалися навчити по-іншому, це було б важко. Удар кулаком, кидок у жінки пом'якшені. І всім відомо, що кидок камінчика жінкою – не тільки слабкий, але й відрізняється від кидка чоловіка тим, що знаходиться у вертикальній площині замість горизонтальної» [2, с. 251].

Результати генеалогічних досліджень тілесних технік переконують Мосса в необхідності їх класифікації за основними чотирма віковими періодами (див. Рис. 1). Так, техніки пологів і акушерства є не просто звичайними інструментальними техніками, вони застосовуються для «введення» нового тіла в екзистенційне поле сім'ї, роду, соціуму. Кульмінаційним моментом Мосс вважає визнання і прийняття (або – навпаки!) немовляти, що веде за собою застосування інших технік.

Техніки періоду дитинства спрямовані на вигодовування малюка. Тут, безперечно, важливим є процес виношування, бо дитина, яку до 3-ох років мати носить на собі, по-іншому ставиться до неї (завдяки безпосередньому контакту з жіночим тілом). Після відлучення від грудей дитину навчають технікам споживання їжі і ходи, розвивають її зір, слух, формують відчуття ритму, руху, вона «засвоює уявлення і навички, пов'язані із розминкою, диханням», «певні положення тіла, часто пов'язані із зовні» [2, с. 255].

Тілесні техніки юності можна спостерегти, як зазначає Мосс, здебільшого у чоловіків (у цей період вони особливо інтенсифікуються), тоді як виховання осіб жіночої статі залишається все-таки традиційним; і вважати, що «всюди вони засвоюють ті ж самі манери і пози, піддаються такому ж тренуванню» – помилка [2, с. 255]. «Вони знаходяться в школі своїх матерів, для того щоб, за окремими винятками, прямо перейти в подружній стан» [2, с. 256]. Зовсім інша справа – хлопчики, які в цей період вступають в спільноту чоловіків, де вивчають свою професію, проходять ініціацію (найважливіша подія у вихованні тіла). Та все-таки юнацький вік залишається вирішальним як для одних, так і для інших: засвоєні техніки тіла вони зберігають до кінця життя.

Техніки дорослого віку визначають практично всі дії людини впродовж усього її життя, саме тому Мосс аналізує їх особливо ретельно, враховуючи різні моменти дня, за якими і «розподіляються впорядковані рухи і зупинки» [2, с. 256]. Періоди сну, активності та відпочинку, зумовлені біологічними і психологічними потребами людини, породили відповідні дії, які, проте, перетворилися у відповідні техніки завдяки соціальним традиціям і замовленням. Тому, вважає Марсель Мосс, є всі підстави говорити про техніки сну, техніки відпочинку (як тривалого, так й епізодичного), техніки руху (повзання, ходьба, біг, танці, плавання, силові вправи, стрибки тощо), техніки догляду за тілом, техніки споживання їжі, техніки продовження роду і техніки аномального лікування. Аналізуючи тілесні техніки за ефективністю, французький науковець пропонує їх класифікувати із врахуванням продуктивності, майстерності ступеня та результатів виховання, зазначаючи, що врешті-решт вони є не чим іншим, як людськими нормами дресури людини: «Діти, ймовірно, були першими істотами, які дресувалися таким способом ще до всіх тварин, яких спочатку було потрібно приручити» [2, с. 252].

Таким чином, Марсель Мосс прийшов до висновку, що технікам використання тіла навчаються, тобто вони є результатом виховання. Ефективність тілесних технік забезпечує фактор наслідування – складний біологічний, психологічний та соціальний механізм. Не тільки діти, але й дорослі наслідують вчинки і поведінку тих людей («престижних особистостей», за визначенням Мосса), які досягли успіху, здійснюють впорядковані, дозволені, схвалені суспільством акти, і таким чином стають авторитетними та викликають довіру.

Використання тіла (застосування тілесних практик) – це постійна адаптація до певної мети, яка «розгортається в низці змонтованих між собою актів, причому змонтованих в індивіда не просто ним самим, а всім його вихованням, усім суспільством, частиною якого він є, в місці, яке він займає» [2, с. 250].

Висновки вченого є результатом аналізу численних екзистенційних фактів, що свідчить про дієздатність концепції Мосса, можливість застосування запропонованої методики для інтерпретації явищ соціопсихологічного походження, зокрема в царині красномовства часів Середньовіччя, де ритуал і символ є часткою базового ментального інструментарію, проникаючи в усі сфери інтелектуального, суспільного і релігійного життя [4, с. 8].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Леві-Строс К. Структурна антропологія / К. Леві-Строс. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. – 387 с.
2. Мосс М. Общества, обмен, личность / М. Мосс. – М.: Наука; Главная редакция восточной литературы, 1996. – 369 с.
3. Мосс М. Социальные функции священного: Избр. произведения / М. Мосс / Пер. с франц. под общ. ред. И. В. Утехина. – СПб.: Евразия, 2000. – 444 с.
4. Пастуро Мишель. Символическая история европейского средневековья / Мишель Пастуро; [пер. с фр. Е. Решетниковой]. – СПб.: «Александрия», 2012. – 448 с. : илл.